

Kas formavo Lietuvos dvarų parkų estetiką ir sprendinius: tekstų apžvalga ir išvalgos

Steponas Deveikis*

Lietuvos kraštovaizdžio architektų sąjunga
el.paštas steponas.deveikis2@gmail.com

(Gauta 2019 m. spalio mėn.; atiduota spaudai 2019 m. lapkričio mėn.; prieiga internete nuo 2020 m. gegužės 11 d.)

Anotacija

Straipsnyje nagrinėjami XIX a. leidiniai parkų ir sodų kūrimo tema. Teikiamos išvalgos, kad angliškojo planavimo ir mišraus planavimo parko modeliai Lietuvos dvarų sodybose atitiko Europos parkų meno tradiciją ir raidą. Daug dėmesio skiriama J. Strumilos *Šiaurės sodų* temai, kitiems seniesiems autoriams ir leidiniams apie parkų kūrimo meninius principus.

Reikšminiai žodžiai: kraštovaizdžio architektūra, leidiniai parkų ir sodų kūrimo tema, J. Strumila, I. Čartoryska, H. Zigra.

Abstract

The paper deals with the 19th century publications on the creation of parks and gardens. Insights are provided that the models of English planning and mixed planning parks in Lithuanian manors were in line with the tradition and development of European park art. Much attention is paid to the theme of J. Strumillo's book *Northern Gardens*, other ancient authors and publications on the artistic principles of park and garden development.

Key words: Landscape architecture, publications on the creation of parks and gardens, J. Strumillo, I. Czartoryska, H. Zigra

Įvadas

Lietuvos dvarų sodybose vyrauja mišraus plano parkai, sukurti XIX a. Dalis jų, matyt, gimė perplanuojant ankstesnius geometrinio plano želdynus. Kiti buvo suprojektuoti tyčia kuriant mišrią kompoziciją. Tokia kompozicija ypač būdinga romantizmo epochos parkams (Brundzaitė, 2014; Kačinskaitė, 2018). Tai iš esmės atitinka XIX a. Europos parkų meno raidą ir tradicijas.

Jau XVIII a. Europoje baroko epochai būdingus reguliaraus plano prancūziškuosius ar itališkuosius parkus ir sodus pradėjo keisti kitokio planavimo želdynai. Tai ženklino naujos epochos parkų menę pradžia. Vietoje taisyklingo geometrinio planavimo, lygiai apkarpytų medžių, lygių alėjų ir kanalų pradėta kurti netaisyklingos formos medžių masyvus ir guotus, vandens telkiniai, lenktus keliukus, ieškota natūralios gamtos grožio ir vizualių sąsajų su aplinkos kraštovaizdžiu. Tokie parkai vadinti angliškaisiais, nes būtent Anglijoje, perėmus Kinijos parkų kūrimo tradicijas, jie atsirado pirmiausia ir gerokai anksčiau nei kitose šalyse.

Manoma, kad vieną pirmųjų tokių parkų, kuriame siekta atskleisti natūralaus kraštovaizdžio kompoziciją, apie 1714 m. Tvikenhame prie Londono įsteigė žymusis anglų poetas Alexanderis Pope'as (1688–1744). Tačiau pirmasis kūrėjas, įgyvendinęs gamtovaizdinio parko idėjas, buvo architektas ir tapytojas Williamas Kentas (1684–1742). Jo kūryba rėmėsi tapybiškų, vaizdingų (*pittoresque*) efektų paieškomis parkų kompozicijoje. Nauja mada sekta ir Abiejų Tautų Respublikoje (toliau tekste – ATR). Jos žemėse turime ATR ir Lietuvos didžiosios kunigaikštystės (toliau tekste – LDK) magnatų šeimų tėvonijų su išpuoselėtais parkais paveldo objektų. Europos parkotyrai iš tokio paveldo žinomiausi, matyt, yra Lenkijos Pulavų, Arkadijos, Nieborovo, Siedlcų Aleksandrijos, Ukrainos Sofijevkos parkai. Juose daug romantiškojo, sentimentaliojo prado nes šiuos parkus puoselėjo magnatų žmonos, žinomos aristokratės, meno mecenatės.

G. Ciołekas (1978, p. 121) nurodo keletą žymiausių aristokratių-kunigaikštienių parkų kūrėjų, tai: Elžbieta (Izabelė) iš Čartoryskių Liubomirska (1733 arba 1736–1816), *Mon Coteau* kūrėja Mokotove, Lancuto pilies ansamblio pertvarkymo iniciatorė; Izabelė iš Flemingų Čartoryska (1746–1835), Pulavų parko ir Povonzkų (*Powązki*, 1771) parko Varšuvos priemiestyje kūrėja, su vyru turėjusi valdų ir Lietuvoje; Elena Radvilienė (*Helena Radziwiłłowa*, 1753–1821) su savo

Arkadija prie Nieborovo; taip pat Aleksandra iš Čartoryskių Oginskienė (*Oginska*, 1730–1798), Siedlcų rezidencijos parko, vadinamo Aleksandrijos vardu, kūrėja; Sofijevkos parko iniciatorė ir kūrėja Sofija Potocka (1760–1822). Jas visas viliojo parkų meno slėpiniai. Išsilavinusios damos samdė žymiausias tuomečius architektus ir kraštovaizdžio architektus, dailininkus, sekė viena kitos pavyzdžiu ir varžėsi užmojais. Apie tai esu rašęs (Deveikis, 2018; 2019).

Parkų kūrimo temomis Europoje jau XVII–XVIII a. rašomos knygos anglų, prancūzų kalbomis. Šie leidiniai neišvengiamai turėjo įtakos ir ATR dvarams. Kita vertus, jie žadino ir nacionalinę pilietinę mintį ir leidybą parkų meno tema. Iš įvairių menotyrinių nuotrupų galime dėlioti išvalgų mozaiką (Levandauskas, 2000; Pilkauskas, 2004; Petreikis, 2011; Baster, 2012; Brundzaitė, 2014), tačiau atidesnio apibendrinimo, kas formavo Lietuvos dvarų parkų estetiką, iki pastarojo meto publikacijų (Kačinskaitė, 2018; Levandauskas, 2018) neturėjome.

Straipsnio tikslas – apžvelgti ir apibendrinti dvarų sodybų parkų kūrimo XIX a. teorijos ir praktikos leidinių, formavusių parkų estetikos sampratą, visetą ir jo raidą. Temos kontekstas nagrinėjamas teorinės minties ir praktinių sprendinių raidos ir visuomenės požiūrio ir poreikių kaitos aspektu.

Metodika

Rengiant straipsnį taikyti XIX a. leidinių analizės, palyginimo ir apibendrinimo metodai. Pagrindinis dėmesys skiriamas ATR ir LDK žemėse leistos (ir skaitytos) literatūros analizei. Lenkų autoriai šioje tyrimų srityje yra nuveikę gerokai daugiau (Pudelska ir Rojek, 2011; Baster, 2012; Zachariasz, 2018). Stengtasi susipažinti *in visu* su visais straipsnyje minimais senaisiais leidiniais, jų skaitmeninėmis kopijomis, saugomomis Prancūzijos, Lenkijos, Rusijos mokslinėse bibliotekose. Daug dėmesio skiriama J. Strumilos *Šiaurės sodų* temai, kitiems autoriams ir leidiniams. Straipsnio tekstas susideda iš dviejų dalių – parkų kūrimo teorijos ir praktikos Lietuvoje ir ATR žemėse apžvalgos ir parkų kūrimo teorijos veikalų užsienyje, tiksliau, Prancūzijoje, apžvalgos. Šių leidinių sklaida lėmė parkų estetikos nuostatas ir sprendinius ATR žemių ir Lietuvos dvaruose.

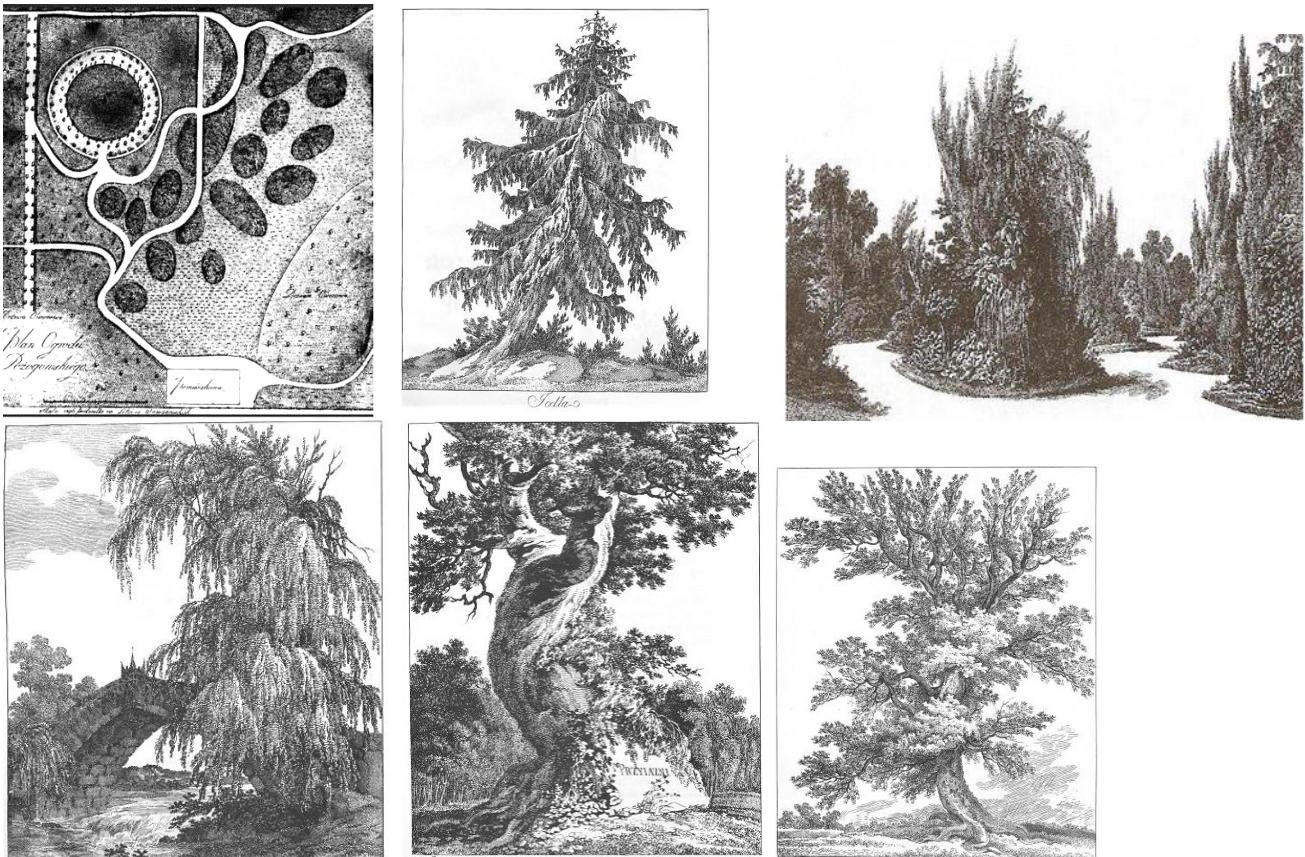
Rezultatai ir jų aptarimas

Parkų meno teorijos leidiniai ATR žemėse. Galima teigti, kad iki XIX a. pradžios mūsų krašte, ATR žemėse, neskelbta publikacijų apie parkus. Reikėtų pabrėžti, kad daugelis pirmųjų tekstų apie ATR parkus buvo išleisti užsienio kalbomis užsienio leidyklose, ir tik apie XIX a. vidurį (1848) išversti į lenkų kalbą. Taip buvo su S. B. Zugo (1733–1807), saksų kilmės parkų kūrėjo Lenkijoje, leidiniu *Ogrody w Warszawie i jej okolicach opisane w r. 1784 przez...* (pirmasis leidimas vokiečių kalba 1785 m.; lenkų kalba publikuotas *Kalendarz Powszechny na Rok 1848*) (Polanowska, 2013) ir kunigaikštienės E. Radvilienės *Le Guide d'Arcadie* (publikuotas prancūzų kalba 1800 m. Berlyne; lenkų kalba – *Album Literackie*, t. 1, 1848, p. 145–154).

Vienas pirmųjų spausdintų originalių darbų – kunigaikštienės Izabelės Dorotos Čartoryskos (1746–1835), parko Pulavuose savininkės ir puoselėtojos, knyga lenkų kalba apie parkų kūrimą „*Mysli różne o sposobie zakladania ogródów*“, išleista Vilhelmo Gottliebo Korno leidykloje Vroclave 1805 m., iliustruota Čartoryskių dvaro dailininko Jano Zachariaszo Frejaus (Jan Zachariasz Frey, 1769–1829). Knygos iliustracijose (28 ofortai) atskleidžiama romantiška medžių siluetų ir kraštovaizdžių galerija, pateikiamas parko planas, kuriame vyrauja gamtovaizdinė kompozicija, nors esama ir geometrinių elementų (1–6 pav.). Tai buvo išsamus, praktiškas ir gausiai iliustruotas veikalas – 66 puslapiai teksto ir 56 puslapiai priedų, kur pateikiamas medžių, krūmų, žolinių augalų ir gėlių katalogas su pavadinimais lotynų ir lenkų kalbomis. Knygoje aprašyti parko kūrimo būdai, medžių savybės, klombos, tvoros, parko statiniai, paminkliniai akmenys, vaismedžių sodai, gėlės.

Knygos autorė vienareikšmiškai pasisako už angliškojo, gamtovaizdinio parko modelį. Ji teigia, kad „parku gali tapti kiekviena vieta, kiekvienas kaimas, kiekvienas palivarkas, mažiausias

kampas“ (lenk. *Ogrodem stać się może każde miejsce, każda wioska, każdy folwark, najmniejszy kątek*) (Czartoryska, 1805:VI). Autorė pabrėžė, kad „jau visi suvokė, kad regularus parkas – tiesios alėjos, aukštos tvoros, apgenėti medžiai, dirbtinės jų formos, – kaip sako, žavi tol, kol tai daroma, o kai parkas užbaigiamas, taip įgrista savininkui, kad, pats to nesuvokdamas, nuolatos ieško kažko kito, į parką nežiūri, eina į mišką, lauką, ant kelio arba į kaimą“ (lenk. *Już wszyscy poznali, że nadto regularny Ogród, ulice proste, ogrodzenia wysokie, obcinane drzewa, wymuszone ich kształty, ze to, mówię, póty tylko bawi, póki się robi: a Ogród takowy, raz zakończony, tak zbrzydnie Właścicielowi, że sam się nie postrzegając, ustawnie szuka innej przechadzki; do Ogrodu nie zayrzy, idzie do lasu, w pole, na Trakt, albo do Wsi*) (Czartoryska, 1805:X).

1–6 pav. Izabelės Čartoryskos knygos (1805) iliustracijos. Dailininkas Jan Zachariasz Frey (1769–1829)

Fig. 1–6. Illustrations of Isabelle Czartoryska's Book (1805). Artist Jan Zachariasz Frey (1769–1829)

Knygos *motto* – jau minėto A. Pope'o priesakas, kad kurdamas parką turi paisyti gamtos dėsnių ir apsieiti su gamta arba gamtos dievybe kaip su kuklia mergina – per daug jos neišpušti ir neapnuoginti. Daug gražių ir kilnių žodžių knygoje pasakyta ažuolams, beržams, eglėms ir kitiems medžiams. Aptariama akacijų (*Robinia*) simbolika, propaguojamas medžių išdėstymas klombomis (3 pav.) Klomba (guotas, grupė, angl. *clumps*) tampa svarbiausia struktūrine kompozicijos gardele. Aptariamas, pateikiant pavyzdžių iliustracijose, ir paminklinių akmenų išdėstymas (Deveikis, 2018). Dėl praktiškumo ir naudojimo patogumo Čartoryskos knyga greit pasklido po buvusios Abiejų Tautų Respublikos (ATR) teritoriją, ją labai vertino parkų steigėjai, todėl po dvejų metų išėjo antrasis šios knygos leidimas (1807). Knyga, žinoma, paplito ir Lietuvos dvaruose.

Izabelė Čartoryska sugebėjo pertvarkyti Pulavų barokinį parką pagal naująją madą – angliškąjį stilių. Aristokratai dirbo anglas James Savage (1779–1852), airis Denis McClairas, vadinamas Dionyzu Mikleriu (1762–1853), Piotras Aigneris (1756–1841), Wojcechas Jaszczołdas (1763–1821) ir kiti architektai, sodininkai (Ciołek, 1978:121). Parkas žavėjo atvertomis perspektyvomis į tolius, vaizdingas apylinkes, Vyslos slėnį. Ansamblis pasižymi harmoningu reguliariosios

(geometrinės) dalies ir naujosios angliškosios, *laukinės promenados* dalies deriniu. Galima sakyti, kad turime puikiai sukomponuotą ir išreikštą, iki mūsų dienų išsaugotą mišrios kompozicijos parko pavyzdį, kuriame gausu sentimentalių reminiscencijų ir ATR romantikos (Deveikis, 2018).

Kunigaikštienė I. Čartoryska buvo rašanti ir plačiai bendraujanti dama, meno mecenatė, ji daug prisidėjo prie savojo Pulavų parko ir kunigaikštienės Elenos Radvilienės Arkadijos parko garsinimo. Išliko ir publikuoti jos laišakai prancūzų poetui Jacques'ui Delille (1738–1813). Šio poeto poemos *Les Jardins* (liet. Sodai arba Parkai) pirmoje laidoje (1782) Pulavų parkas dar neminimas. Kunigaikštienė Čartoryska ėmėsi rašyti poetui laiškus. 1799 m. laiške iš Londono ji aprašė savo Pulavus ir kunigaikštienės Elenos Radvilienės Arkadijos parką. Matyt šio laiško ir ankstesnių laiškų pagrindu poetas 1801 m. poemos *Les Jardins* laidoje jau mini E. Radvilienės Arkadiją (paskirdamas 4 eilutes) ir I. Čartoryskos Pulavus (paskirta 102 eilutės) (Delille, 1801). 1834 ir 1844 m. poemos laidų pastabose jau plačiai aiškinama apie šiuodu parkus, cituojant kunigaikštienės I. Čartoryskos laiškus ir Arkadijos bei Pulavų aprašymus, poeto Delille'o atsakymus (Delille, 1834:121–133; 1844). Abiejų su Lietuva siejamų kunigaikštienių veiklą ir tekstus, ypač 1799 m. kunigaikštienės Izabelės Čartoryskos rašytą laišką poetui J. Delille'ui esu apžvelgęs nesenuose publikacijose (Deveikis, 2018; 2019). Garsioji kunigaikštienės Radvilienės Arkadija (lenk. *Arkadia*; angl. *Arcadia*) galutinai įtvirtino *romantiškojo sentimentaliojo* parko tradiciją ATR (7 pav.).

7 pav. Romantiškojo parko elementai (pagal G. Cioleką, 1978): 1 rūmai; 2 griuvėsiai; 3 žydintis darželis (*klomba*); 4 ežeras; 5 elegiškoji Tuopų sala; 6 akvedukas; 7 kalnai (uolos); 8 pavėsinė (*glorietė*); 9 grota; 10 kiniškas tiltelis; 11 romėniškas tiltelis; 12 obeliskas; 13 atminimo akmuo; 14 suolelis; 15 riedulys; 16 medis vienišius (*soliteras*)
Fig. 7. Romantic Park elements (by Ciolek, 1978): 1 manor house; 2 ruins; 3 flowering garden (*cluster*); 4 lake; 5 the elegiac Poplar island; 6 aqueduct; 7 mountains (*cliffs*); 8 gazebo; 9 grotto; 10 Chinese bridge; 11 Roman bridge; 12 obelisk; 13 a stone of remembrance; 14 bench; 15 boulder; 16 lonely tree (*solitaire*)

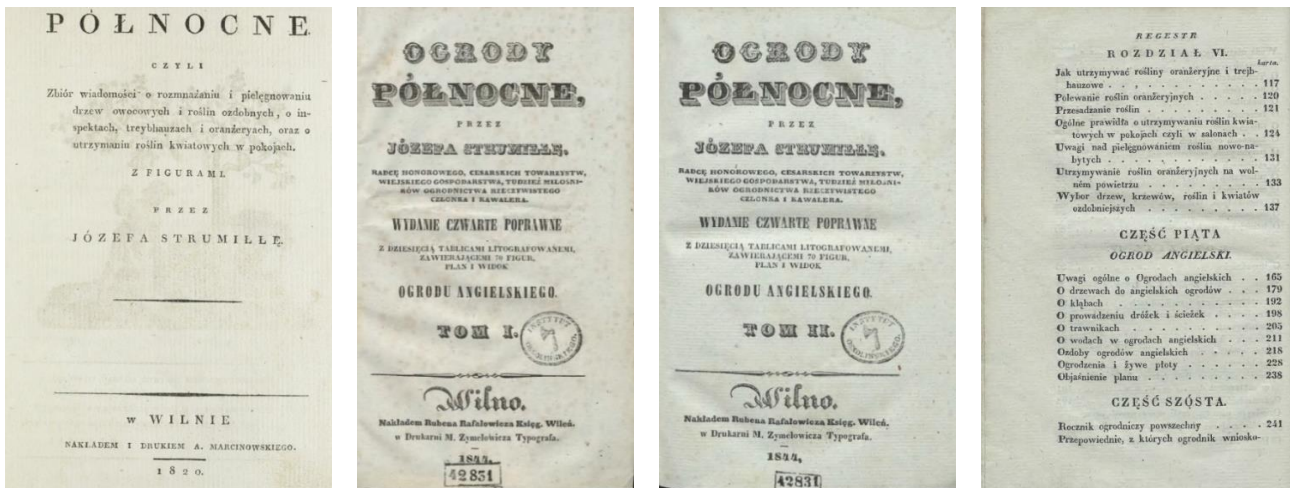
Johnas Claudius Loudonas (1783–1843) veikale *Encyclopaedia of Gardening* (1835) pristatė Arkadiją kaip vieną žymiausių ir įspūdingiausių parkų Europoje. Aukštai jį vertino ir kiti parkų istorikai bei tyrėjai (Mangin, 1867; Drėge, 1912; Jankowski, 1923; Ciolek, 1978; Piwkowski, 1998, 2015). Daug dėmesio šiam parkui savo veikale skyrė ir Jūras Balkevičius (2010). Šis parkas, I. Čartoryskos knyga (1805) ir Pulavų parko gyvas praktinis pavyzdys skleidė parkų meno žinias buvusiose ATR žemėse.

Dr. Audriaus Skridailos informacija, I. Čartoryska domėjosi botanika, bendravo su Vilniaus universiteto mokslininku Stanislovu Bonifacu Jundzilu (1761–1847). Galbūt S. B. Jundzilas ne tik

konsultavo kunigaikštienę, bet ir pats iš jos mokėsi, kaupė medžiagą savo tekstui *O przymiotach potrzebnych w sztuce ogrodniczej* (Apie sodų menui reikalingas sąlygas), kuris buvo pristatytas 1809 m. birželio 30 d. viešame Vilniaus universiteto posėdyje ir vėliau publikuotas leidinyje *Dziennik Wileński* (1815, t. 1, nr. 5, p. 460–481). Botanikos ir kitų gamtos mokslų profesorius S. B. Jundzilas gerai suprato kraštovaizdžio architektūros tikslus, jis siūlė želdyno erdvę sieti su visu jį supančiu kraštovaizdžiu, o sodinant augalus atsižvelgti iš kurių vietų jie kilę ir kokias augimo sąlygas mėgsta, pasisakė už vietinius augalus parkuose (Deveikis, 2018).

Taigi, pačioje XVIII a. pabaigoje į Rusijos imperijos glėbį patekusiose Lietuvoje ir Lenkijoje dvarų parkų savininkų meninį skonį naujame (XIX) amžiuje jau formavo naujų Europos parkų meno idėjų ar programinių nuostatų kupinos vietos autorių knygos. Svarbiausia jų – J. Strumilos (Józef Strumiłło, 1774–1847) veikalas „*Ogrody północne*“ (Šiaurės sodai), parašytas ir pirmąkart išleistas 1820 m. Šis veikalas teorinėmis išvalgomis ir praktiniais apibendrinimais neatsiliko nuo Vakarų Europos autorių to laikotarpio leidinių ir buvo toks populiarus, kad su papildymais sulaukė dar 7 laidų (1823; 1834; 1844; 1850; 1862; 1880–1883; 1890). Iš jų keturias papildytas laidas parengė pats autorius, o trys paskutiniosios išleistos po jo mirties. Įvairių laidų *Šiaurės sodų* turinys kiek skiriasi savo apimtimi ir detalumu (8 ir 9 pav.). Angliškajam parkui skirta dalis pridėta trečioje, 1834 m. laidoje. Daugelyje laidų teksto apie angliškuosius parkus reikia ieškoti penktoje dalyje, antrame tome (paskutinėse laidoose 3-čiame tome).

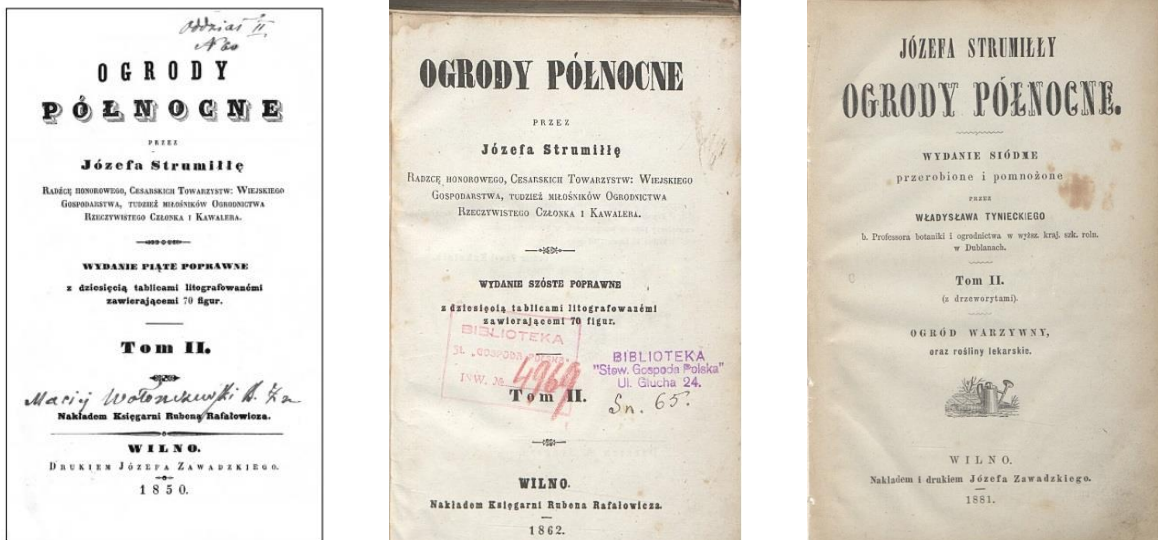

8 pav. Įvairių laidų J. Strumilos Šiaurės sodų antraščių puslapių ir teksto faksimilės

Fig. 8. Different wiring J. Strumiłło *Ogrody północne* (Northern Gardens) title pages and text facsimiles

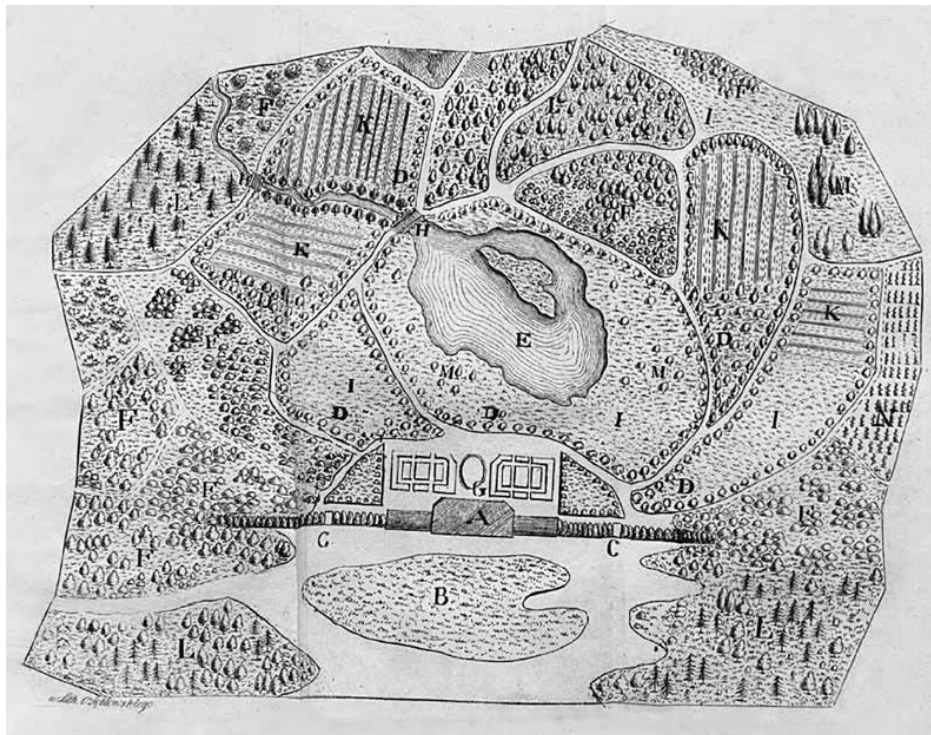
Maloniai nuteikia pirmosios laidos leidinio (Strumiłło, 1820) dedikacija „Lietuvos Provincijos piliečiams“ (*Obywatelstwu Prowincyi Litewskiej*). Šioje knygoje yra cenzoriaus, Vilniaus universiteto mokslininko A. Bekiu (Becu, 1771–1824) įrašas, vyskupo ir poeto Ignoto Krasicko (1735–1801) posmas teksto atsklandos puslapyje. Yra žinoma, kad vyskupas Motiejus Valančius (1801–1875) savo bibliotekoje turėjo *Šiaurės sodų* 5-osios laidos (1850) knygą (Petreikis, 2011; 9 pav.).

Šiaurės soduose autorius daug vietos ir dėmesio skyrė sodybų ir parkų projektavimui. Jo pateiktas teorinis dvaro sodybos-parko projektas (1834) mokė, kaip reikia sodybą pagal paskirtį suskirstyti į atskiras ansamblio dalis, kaip nutiesti takus, išdėstyti želdinius ir statinius, formuoti aplinkumą. J. Strumila, kaip ir I. Čartoryska, neabejojo gamtovaizdinio angliškojo parko pranašumu ir atkreipė dėmesį, kad norint įrengti simetriškus (geometrinius) parkus, dar vadinamus itališkaisiais ar prancūziškaisiais, reikia daugiau išlaidų ir jų priežiūra būna brangesnė. Pirminėje „Šiaurės sodų“ angliškojo parko iliustracijoje (1834; 10 pav.) alėjos, keliukai bei vandens telkiniai suprojektuoti netaisyklingų, lenktų formų, priešais rūmus – geometriškai taisyklingas gėlių parteris. Pavyzdines parko schemas sėkmingai naudojo ir tapybišką, vaizdingą parką propagavo prancūzas Gabriel Thouin (1819–1820), lenkas Franciszek Ksawery Gzycki (1827).

9 pav. Šiaurės sodų 5-ojo, 6-ojo ir 7-ojo leidimų (1850, 1862, 1881) antraščių lapų faksimilės
 Fig. 9. Facsimiles of the title pages of Northern Gardens 5th, 6th and 7th Editions (1850, 1862, 1881)

Be abejo, J. Strumilos darbai darė įtaką daugeliui Lietuvos, Lenkijos, Rytų Europos kraštų parkų kūrėjų. Po jo mirties leidžiami tomai buvo papildomi ir perspausdinami, tapo tarsi naujai parašyti, bet vadinti tuo pačiu *Šiaurės sodų* vardu. Vadinasi, J. Strumilos skeistos idėjos ir įžvalgos buvo ilgai gyvos, net ir praėjus pusšimčiui metų po jo mirties. Šie leidiniai ir dabar galėtų būti skaitomi, lieka aktualūs. Lietuvoje turimi šių knygų egzemplioriai galėtų būti perkelti į elektroninę erdvę ir pasiūlyti akademinėi visuomenei.

10 pav. Peizažinio parko planas: A – rūmai, B – velėna išklota pievelė, C – krūmais nuo kiemo atskirtas sodelis, D – vaismedžių sodas, E – tvenkinys su sala, F – klombos, G – gėlių parteris priešais rūmus, H – tiltas, I – veja, K – daržovių lysvės, L – medžių masyvai arba guotai, M – pavieniai medžiai, N – apynynas, in: [Jozef Strumiłło], *Ogrody północne*, przez Jozefa Strumiłłę, t. 2, Wilno: Nakładem autora, 1834

Fig. 10. Plan of a landscape park: A – manor, B – meadow covered with turf, C – garden separated from the courtyard by shrubs, D – fruit garden, E – pond with an island, F – flower beds, G – flower parterre in front of the manor, H – bridge, I – lawn, K – vegetable beds, L – clusters of trees, M – isolated trees, N – hop garden

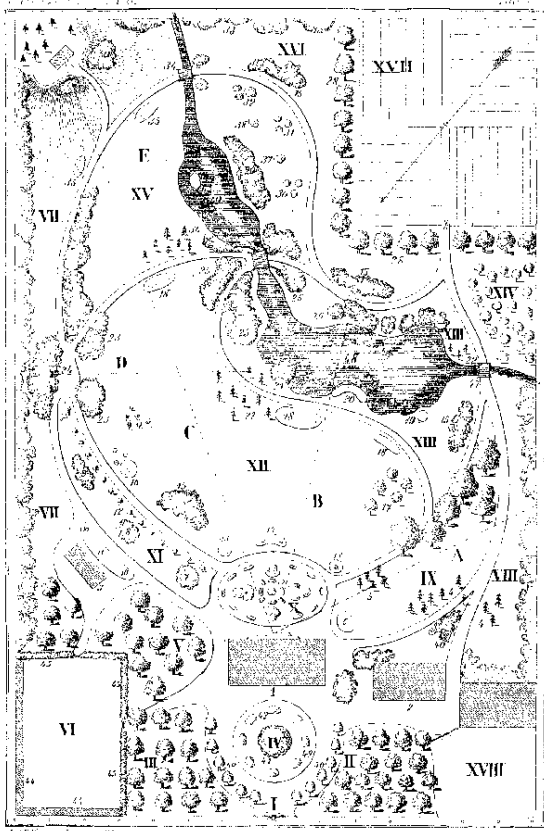
Su J. Strumilos idėjomis ir knygomis galėjo rungtis keletas kitų sodininkystės ir sodų ir parkų meno veikalų ir jų autorių. Tai 1855 m. Vilniuje išleistas Hermano Hetzscholdo veikalas *Malowniczy Ogrodnik* (liet. „Tapybiškas (vaizdingas) sodininkas“) – jame pateikiama daug laikmečio teorines nuostatas iliustruojančių parkų schemų, įrangos detalių (11 pav.), glaustai išdėstomos estetinės želdynų kūrimo nuostatos. Rygoje rezidavęs iš Liubeko kilęs sodininkas, sodininkystės verslininkas ir botanikas Johanas Hermanas Zigra (1775–1857) leido sodininkystės knygas vokiečių kalba, tad vokiškai skaitantiems puikiai tiko jo leidiniai *Der nordische Blumengärtner* (Riga, 1806), *Der Nordische Baumgärtner* (Riga, 1820), pastaroji knyga, pirmoji jos laida (1803), buvo išleista ir lietuviškai – Simono Daukanto vertimas *Pamokslas apie sodnus arba daigynus vaisingų medžių* (Petrapilis, 1849) (Petreikis, 2011).

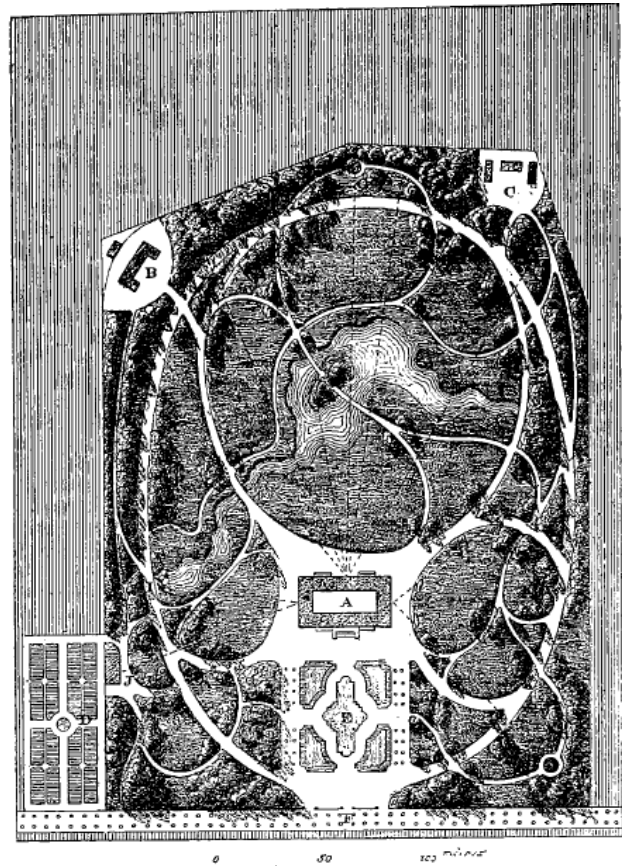
11 pav. 1855 m. Vilniuje išleisto Hermano Hetzscholdo veikalas *Malowniczy Ogrodnik* iliustracijos
Fig. 11. Illustrations from Herman Hetzschold's book *Malowniczy Ogrodnik*, published in Vilnius in 1855

Architektūros istorikas habil. dr. Vytautas Levandauskas (2018) analizuodamas XIX a. pirmosios pusės Lietuvos parkų estetikos idėjas daugiausia dėmesio skiria Karolio Podčasinskio (K. Podczaszynski, 1790–1860) teoriniams darbams, kuriuose pasitelkus prancūzų architekto Jeano Nicolas Louis Durand'o (1760–1834) utilitarinę doktriną ieškota atsakymo, kuris parkas pranašesnis – geometrinis (vad. simetrinis) ar gamtovaizdinis. Durand'o doktrina ir jo kapitalinis veikalas apie architektūrą padarė didžiulę įtaką Europos architektų mokykloms, ir ypač Lietuvos architektūros edukacijai Vilniaus universitete. Vilniaus universiteto Architektūros katedros profesorius K. Podčasinskis, sekdamas Durand'o mokymu ir veikalu, parengė Lietuvos architektūros mokslui ir edukacijai labai reikšmingą, solidų vadovėlį *Architektūros pradmenys akademiniam jaunimui* (*Początki architektury dla użytku młodzi akademickiej*). Dvi pirmos dalys išleistos 1828 ir 1829 m. Vilniuje, dar veikiant universitetui. Trečioji dalis autoriaus lėšomis išleista gerokai vėliau – 1856 m., o ketvirtoji neišleista, nors ir buvo parengta (Levandauskas, 2018). 1838 m. K. Podčasinskis išdėstė savo požiūrį į puošnių sodų arba parkų kūrimą. Jo nuomone, parkai žmonėms reikalingi, kad po sunkių darbų atgautų jėgas, pailsėtų gamtos prieglobstyje su šeima ir artimais bičiuliais. Pateikdamas įvairių pavyzdžių jis palygino ir išryškino prancūziškojo bei angliškojo stiliaus parkų privalumus ir trūkumus. Publikacija buvo pakartota *Architektūros pradmenų akademiniam jaunimui* trečiame tome (1856) ir turėjo didelę įtaką Lietuvos dvarų sodybų planavimui (Levandauskas, 2000).

Visą XIX a. parkų ir sodų kūrimo temai autoriai ir leidėjai nepaliovė skirti dėmesio. Galime palyginti J. Strumilos leidinio 7-osios laidos teorinį parko projektą su prancūzų autorių teoriniais ir praktiniais projektais (12 ir 13 pav.) ir plačiau apžvelgti parkų kūrimo teorijos raidos Prancūzijoje aspektus.

12 pav. Teorinis dvaro sodybos parko projektas. Iš J. Strumilos veikalų *Ogrody polnocne*, 3 t. 1883
Fig. 12. Theoretical project of manor estate, by Juozas Strumila. From *Ogrody polnocne* ("The Northern Gardens"), 1883

13 pav. Teorinis parko modelis iš E. André veikalų (1879, p. 396, 174 pav.)

Fig. 13. Theoretical project of the park from E. André's treatise (1879, p. 396, fig. 174)

Parkų kūrimo teorijos raidos Prancūzijoje aspektai. Geriausiai žinomas Lietuvos kraštovaizdžio architektūros akademiniame ir praktiniame apyvartoje, matyt, yra E. André veikalas (1879) *L'art de jardins, Traité général...* (liet. *Sodų menas ...*). Tačiau dar iki jo (ir po jo) buvo išleista išties reikšmingų veikalų, kurie galėjo (turėjo) būti žinomi Lietuvos parkų projektų autoriams, skaitomi Lietuvos ir Lenkijos didikų dvaruose. Prancūzų poeto J. Delille poemos *Sodai* (1801; 1834; 1844) meninė panegirika žadino pasididžiavimą ATR parkais ir prancūziška parkų temos literatūra – Pulavams ir Arkadijai skirtas dėmesys turėjo palikti pėdsaką Lenkijos ir Lietuvos, Žemaitijos dvaruose. A. Mangin savo veikale (1867), kiti leidinių autoriai šį pėdsaką dar paryškino.

Norime paminėti ir aptarti keletą prancūzų autorių – Jeaną-Marie Morelį (1728–1810), Gabrielį Thouiną (1747–1829), Edouard'ą André (1840–1911), Armand'ą Péaną (1843?–1910) – ir jų veikalus. Visi šie autoriai iš esmės atstovauja kraštovaizdžio architekturo (architecte-paysagiste) profesijai, E. André ir A. Péan tokiu profesijos pavadinimu ir prisistato autoriniuose leidiniuose. Toks profesijos pavadinimas pradėtas vartoti dar XIX a. pradžioje, norint atskirti naujai kylančios tipologijos – angliškojo arba vaizdingojo, tapybiško (ang. *picturesque*, pranc. *pittoresque*) sodo ar parko – kūrėją nuo tradicinio reguliaraus arba simetrinio, geometrinio sodo projektuotojo, susieto su André le Nôtre (1613–1700) įvaizdžiu ir tradicija. Šis sukomponuotas terminas pasirodė 1803–1804 m. leidinyje *Almanach de la ville de Lyon*. Apie termino vartoseną straipsnyje ir jo komentaruose plačiai komentavo J. Dispozio (2014). Naujosios parkų estetikos apologetus ir leidinius pristatome Lentelėje ir 14 pav.

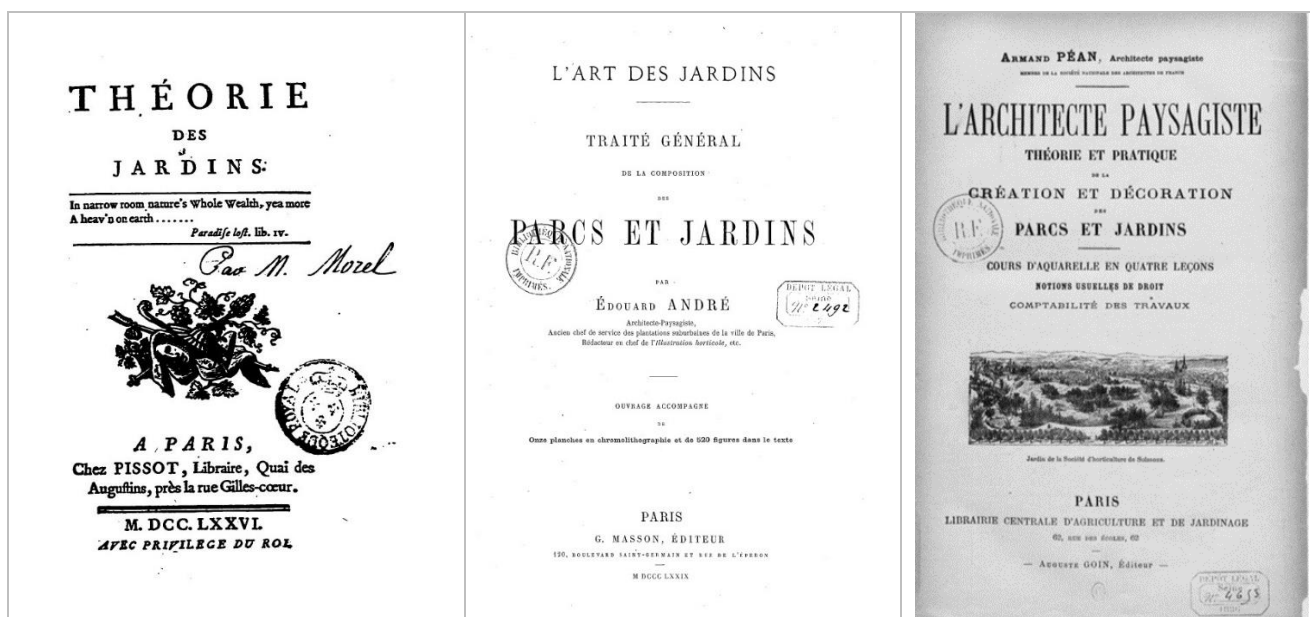
Lentelė. Naujosios parkų estetikos – angliškojo parkų planavimo – leidinių sąvadas [sudaryta autoriaus]
Table. *Compendium of Publications on New Park Aesthetics - English Park Planning [compiled by the author]*

Eil. Nr.	Autorius, jo gyvenimo datos	Leidinys, išleidimo metai	Pagrindiniai leidinio turinio sandai ir teiginiai (anotacija)
1.	Jean-Marie Morel (1728–1810)	<i>Théorie des jardins.</i> Paris: Chez Pissot, 1776. (liet. <i>Sodų teorija</i>)	Autorius dar 1757 m. rašė apie kinų stiliaus sodus. Šioje knygoje autorius želdynus arba kuriamus sodus pagal pobūdį skirsto į kraštus ar kraštavietes* (<i>pays</i>), parkus (<i>parcs</i>), sodus (<i>jardins</i>) ir sodybas (<i>fermes</i>). 400 psl. knygoje – 16 skyrių: 1) apie simetrinius sodus; 2) apie gamtos ir kaimo vaizdus; 3) sodų skirstymas; 4) apie gamtos medžiagas; 5) apie klimatą; 6) apie metų laikus; 7) apie žemės sklypą; 8) apie vandenį; 9) apie augalijos veiksnius; 10) apie uolas; 11) pastatai; 12) apie kraštą (<i>du pays</i>), <i>Ermenonville</i> 'io aprašymas (p. 236–262); 13) apie parką, autoriaus kurto <i>Guiscard</i> 'o parko aprašymas (p. 263–299); 14) apie sodybą; 15) apie sodą; 16) apie žanrus.
2.	Gabriel Thouin (1747–1829)	<i>Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins.</i> Paris, 1820. (liet. <i>Visų rūšių sodų pavyzdiniai planai</i>)	Ilgametės autoriaus veiklos ir tyrinėjimų veikalas pristato XVIII a. parkų ir sodų įvairovę, pateikiant parkų ir sodų planus (<i>planšetus</i>). Tai savotiškas parkų projektų katalogas. Buvo išleista kartotinių laidų, pvz., trečioji, 1838 m. laida buvo papildyta naujais spalvintais planais (jų jau 58). Rinkinyje vyrauja laisvo (nereguliarus) plano parkų ir sodų pavyzdžiai. Įžanginiame tekste autorius aptaria keturias sodų grupes: daržai, vaismedžių sodai, botanikos (arba vaistinis) sodai ir malonumų sodai (<i>jardin d'agrément</i>). Pastaruosius skirsto į 3 serijas: simetriniai (reguliarieji) sodai; anglų arba kinų sodai ir kraštovaizdžių sodai (<i>les jardins des paysages, paysagistes, paysagers ou de la nature</i>). Kraštovaizdiniai sodai skirstomi į laukų, miškų, pastoralinius, romantinius sodus ir parkus arba <i>kvadratus (carrières)</i> ** . Autorius pabrėžia, kad prancūzų architektas Dufreny pirmasis projektavo gamtišką sodą, kuris paprastai vadinamas angliško stiliaus sodu. Ši knyga naujai išleista 2004 m.
3.	Edouard François André (1840–1911)	<i>L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins.</i> Paris: Masson, 1879. (liet. <i>Sodų menas. Bendrasis parkų ir sodų kūrimo vadovas</i>)	888 psl. dviejų dalių, 12 skyrių, veikalas, jame – 11 chromolitografijų ir 520 iliustracijų tekste. „Norėjau parašyti naudingą knygą ir nenuslėpti to, kas vadinama amato paslaptimis“ – rašo autorius (1879: VIII). Pirmoje dalyje pateikiama parkų meno istorinė apžvalga (p. 1–90), įterpiami Rusijos įspūdžiai iš 1869 m. kelionės, minima I. Čartoryska (p. 60). E. André cituoja įvairius autorius, poetus, įrodinėja, kad angliškujų (peizažinių) sodų tėvynė – Prancūzija, kur Charles Rivière Dufresny (1648–1724) dar iki W. Kento kūrė gamtovaizdinius sodus (p. 72–73). E. André išsamiai aptaria Whately veikalą <i>Observations on modern Gardening</i> (1770) – pirmąją knygą apie gamtovaizdžių parkus (p. 76–77) ir markizo René L. de Girardino (1735–1806) mintis ir taisykles, kaip kurti gamtovaizdžių parkus (p. 78–82). IV skyrius – estetika (p. 91–103, V skyrius – apie gamtos pajautimą (p. 104–119), plačiai aptariama <i>pittoresque</i> sąvoka. VI skyriuje aptariami bendrieji sodų kūrimo principai (p. 120–183), trys stiliai (reguliarus, gamtiškas ir mišrus) ir jų žanrai. VII skyriuje – sodų skirstymas ir klasifikavimas (p. 184–200) užbaigiamas klasifikacijos lentele. Antroji dalis – praktinė, penkiuose skyriuose aptariamas parkų kūrimo procesas, pateikiami parkų pavyzdžiai ir aprašymai (XI skyrius, p. 752–835).

4.	Armand Désiré Péan (1843?–1910)	<i>L'architecte paysagiste, théorie et pratique de la création et décoration des parcs et jardins. Cours d'aquarelle en quatre leçons. Notions usuelles de droit. Comptabilité des travaux.</i> Paris: Auguste Goin, 1886 (liet. <i>Kraštovaizdžio architektas: parkų ir sodų kūrybos teorija ir praktika [...]</i>).	Knyga parengta kaip vadovas (<i>vade-mecum</i>) architektui, savininkui ir sodininkui, užtat joje pateikiamos papildomos dalys – akvarelės pamokos, teisės ir finansų apskaitos, sklypo matavimų, meteorologijos pagrindai. Mokoma kaip kurti, projektuoti parką. 448 puslapiai. Išsamus bibliografijos sąrašas, per 130 iliustracijų, iš jų 90 susietos su parkų projektavimu. Per 60 puslapių skirta parkų meno istorijai, skiriant tris istorijos periodus, plačiai apžvelgiant kitų autorių darbus ir leidinius. Dar 1878 m. autorius išleido 60 puslapių brošiūrą <i>Parcs et jardins</i> (Parkai ir sodai) su 10-čia plakatų.
----	------------------------------------	---	---

*Prancūziškas žodis *pays* reiškia kraštą, šalį. Ieškant lietuviško atitiktens reikėtų prisiminti visą eilę kraštovaizdžio morfotopų pavadinimų (Kavaliauskas *et al.*, 2005) – *kraštuva* arba *kraštovė* (R. Kunsko terminas) ir pan. Labiausiai tiktų sąvoka *kraštovaizdžio apylinkė* – tai morfotopas, apjungiantis vietoves, išsiskiriančias kilmės ir kultūrinimo pobūdžio panašumu (Kavaliauskas *et al.*, 2005).

**Didžiules parkų teritorijas G. Thouinas (1819–1820) vadina *carrières* – nuo senosios prancūzų kalbos *quarrière*, lotynų *quadraria*, *quadro*. Taigi, tinka topografijoje, kraštovaizdžio planuose suvokiamas terminas *kvadratas*.

14 pav. Naujosios parkų estetikos ir parkų kūrimo principus nagrinėjančių prancūzų leidinių antraštinių lapų faksimilės.

Fig. 14. Facsimiles of the title pages of French books dealing with the new aesthetics and park design principles

Glaustai aptartos knygos apie tuomet naujojo stiliaus parkų kūrimą, laisvos gamtos pajautą ir estetiką turėjo ir tebeturi didžiulę įtaką visoje Europoje. Pirmąsias – J.-M. Morelio (1776) ir R.-L. Girardino (1777) – knygas apie angliškojo parko kūrimo principus po šimtmečio analizavo ir aptarinėjo E. André (1879). Tai lieka aktualu ir po 250 metų – senųjų parkų restauratoriai turėtų jas skaityti.

J.-M. Morelis dar 1757 m. publikavo *L'art de distribuer le jardins suivant l'usage des Chinois* (liet. „Menas plėtoti parkus pagal kinų papročius“). Gamtovaizdžių parko prototipo autoriumi ir taip vadinamojo angliško sodo pradininku laikomas prancūzų dramaturgas, rašytojas ir parkų kūrėjas Charles Rivièrė Dufresny (1648–1724) (Thouin, 1819–1820; André, 1879). Žinoma, kad garsus Prūsijos (Vokietijos) kraštovaizdžio architektas ir parkų kūrėjas Peteris Joseph Lennė (1789–1866) lanksčių vingiuotų takų, jų plačių vingių ir netaisyklingų sankryžų meno įgūdžius tobulino Paryžiuje 1811–1812 m. pas architektą Jeaną-Nicolas-Louis Durand'ą ir parkų kūrėją

Gabrielį Thouiną, o botanikos žinias gilino pas brolių André Thouiną (1747–1824). Pomirtiniame J.-N.-L. Durand'o architektūros kurso leidinyje (1840), išleistame jo našlės, antraštiniame puslapyje nurodoma, kad autorius buvo Vilniaus universiteto garbės narys (*membre honoraire de l'Université impériale de Wilna*).

Varšuvoje dirbusio sodininko Edmundo Jankowskio (1849–1938) leidiniai (1882; 1923), paremti dviejų šimtmečių teorine ir praktine sodų meno patirtimi, užbaigia Lietuvos dvarų parkų estetikai įtakos turėjusių knygų lentynos rikiuotę. Ja turėtume nuolat domėtis, skaityti – tik taip išsaugosime parkų meno ir kultūros tęstinumą.

Apibendrinimas ir išvados

ATR ir LDK žemėse parkų menu plačiau susidomėta tuo metu, kai Europoje suklesti naujasis gamtovaizdinių arba angliškujų parkų stilius. Pačioje XIX a. pradžioje pasirodęs kunigaikštienės Izabelės Čartoryskos veikalas (1805) paskleidė žinią apie angliškąjį sodą (parką) ir Lietuvos dvaruose. I. Čartoryskos Pulavai ir E. Radvilienės Arkadija įsitvirtino ir Europos parkų literatūroje – šie parkai nuolat minimi tiek profesinėse, tiek meninėse publikacijose (Delille, 1801; 1834; 1844; Loudon, 1835; Mangin, 1867; André, 1879).

J. Strumilos veikalas „*Ogrody polnocne*“ (Šiaurės sodai), parašytas ir pirmą kartą išleistas 1820 m., teorinėmis įžvalgomis ir praktiniais apibendrinimais neatsiliko nuo Vakarų Europos autorių to laikotarpio leidinių ir buvo toks populiarus, kad su papildymais sulaukė dar 7 laidų (1823; 1834; 1844; 1850; 1862; 1880–1883; 1890). Įvairių laidų *Šiaurės sodų* turinys šiek tiek skiriasi savo apimtimi ir išsamumu. Angliškajam parkui skirta dalis pridėta trečioje, 1834 m. *Šiaurės sodų* laidoje. Šie leidiniai darė įtaką daugeliui Lietuvos, Lenkijos, Rytų Europos kraštų parkų kūrėjų. J. Strumilos skleistos idėjos ir įžvalgos buvo ilgai gyvos, net ir praėjus pusšimčiui metų po jo mirties. Šie leidiniai ir dabar galėtų (ir turėtų) būti skaitomi, lieka aktualūs. Vien Rusijos mokslų akademijos bibliotekoje saugoma 16 J. Strumilos leidinių (bibliotekos el. katalogo duomenys). Lenkijos universitetų bibliotekose pasiekiamos skaitmeninės *Šiaurės sodų* knygos. Lietuvoje turimi šių knygų egzemplioriai galėtų būti perkeltami į elektroninę erdvę ir pasiūlyti akademinėi visuomenei.

Sukauptas žinias ir patirtį ir kiti autoriai (Gizycki, 1827; Hetzschold, 1855; Podczaszynski, 1838, 1856; Zigra, 1849; Jankowski, 1882, 1923 ir kt.) dėstė knygose, kurios turėjo poveikį parkų meno ir želdininkystės tradicijų raidai Lietuvoje ir Lenkijoje, Baltarusijoje. Šias knygas taip pat turėtume skaityti – tik taip išsaugosime parkų meno ir kultūros tęstinumą. Senujų dvarų parkų restauracijos projektai yra puiki paskata tiek užsakovams, tiek projektuotojams gilinti tyrimą, išryškinant svarbiausius ir reikšmingiausius teorinius postulatus ir leidinius, galėjusius turėti dvarų sodybų parkų kūrėjams XIX a. didžiausios įtakos. Senieji estetiniai sprendiniai, augalų asortimentas yra svarbi senujų parkų renovacijos projektų dalis.

Prof. Agatos Zachariasz tyrinėjimai ir publikacija (2018) papildė mūsų žinias lenkiškosios tradicijos aspektu. Lietuvos dvarų parkų kūrėjams lenkiškoji tradicija turėjo būti žinoma. Ši tradicija radosi pasiremama europine patirtimi ir teorinėmis įžvalgomis. Prancūzų parkų meno naujosios bangos leidinius aptarėme prabėgomis. Ateityje tai turėtų būti tęsiama atskiru tyrimu, analizė išplečiant į 1 lentelėje nurodytus autorius ir jų veikalus. Ypač reikšmingas yra mūsų plačiau neaptartas René-Louis Girardino (1735–1808) indėlis į parkų meno, kraštovaizdžio architektūros teorinį ir praktinį paveldą. Jo veikalas (1777) *De la composition des paysages ...* (liet. „Apie kraštovaizdžių kūrimą“) buvo išleistas kelis kartus dar autoriui gyvam esant (ketvirtoji papildyta ir pataisyta laida išleista 1805 m.), taip pat 1979 ir 1992 m. (BNF informacija, 2019).

Išvados

1. Tęsiant praktinę ir akademinę kraštovaizdžio architektūros (ir kraštovaizdžio architektų) veiklą ir ugdant atitinkamas kompetencijas Lietuvoje neskiriamas pakankamas dėmesys šios srities teoriniam paveldui. Be teorinio paveldo studijų neįmanoma konceptualiai pagrįsti senųjų (istorinių) parkų restauravimo, gaivinimo ir įveiklinimo projektų.
2. Senųjų leidinių aktualios profesijos išvalgos, parkų estetikos ir naudos paradigma iš esmės sutampa su tvaraus (darnaus) kraštovaizdžio vystymo principais. Šios išvalgos sėkmingai gali būti adaptuojamos ir realizuojamos parkų restauravimo projektuose šiuolaikinėmis sąlygomis.
3. Verta pagalvoti apie senųjų leidinių teorinių ir praktinių išvalgų (publikacijų) antologijos sudarymą ir imtis rengti tokį akademinį leidinį. Šios srities studijos, tyrimai ir jų apibendrinimai būtų naudingi sprendžiant senųjų Lietuvos parkų išsaugojimo ir gaivinimo problemas.

Literatūra

1. André, Edouard (1879). *L'art des jardins. Traité général de la composition des parcs et jardins*. Paris : Masson, p. 888. Prieiga internete: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k5440920x>
2. Balkevičius, Jūras (2010). *Sodų meno stilių raida*. Vilnius: VDA leidykla
3. Baster, Przemysław (2012). Drzewa i krzewy owocone jako elementy kompozycji krajobrazowych w świetle poskich traktatów z XIX i początku XX wieku. *Czasopismo techniczne. Architektura*, zes. 30, 8-A/2012. Krakow: Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, s. 119–126.
4. Brundzaitė-Baltrus, Elena (2014). *Romantizmą menantys parkai. XX a. 8-ojo dešimtmečio vaizdų albumas*. Vilnius: E. F. André klubas Lietuvoje, 2014. 132 p.
5. Ciołek, Gerard (1978). *Ogrody polskie*. Warszawa: Arkady, s. 90–155.
6. [Czartoryska, Izabela] (1805). *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*. Wrocław: Drukiem Wilhelma Bogumiła Korna. Cyfrowa wersja Google Book Search
7. Delille, Jacques (1801). *Les jardins, ou l'art d'embellir les paysages: poème en quatre chants*. Nouvelle édition, considérablement augmentée. Paris: chez Levrault, An IX–1801, 166 p. Source: gallica.bnf.fr – Bibliothèque nationale de France
8. Delille, Jacques (1834). *Les jardins: poème en quatre chants*. Paris: Lebailly libraire, 148 p. [Notes: p. 112–148]
9. Delille, Jacques (1844 [1843]). *Les jardins ou l'art d'embellir les paysages: poème* [illustré par Thénot]. Paris: Chapsal éditeur, 314 p. [Notes: p. 183–278; Appendice: Observations sur quelques artifices particuliers, employés dans la composition des jardins: p. 279–314]. Source: gallica.bnf.fr Bibliothèque nationale de France
10. Deveikis, Steponas (2018). Kunigaikštienės Izabelės Čartoryskos (Izabela z Flemmingow Czartoryska, 1746–1835) Pulavų parkas – atvejo analizė // *Miestų želdynų formavimas*, 2018, 1(15), Klaipėda, p. 30–41. Prieiga internete: <http://ojs.kvk.lt/index.php/MZF/article/view/57/41>
11. Deveikis, Steponas (2019). Arkadijos parkas Lenkijoje – menotyrinė impresija, atvejo analizė // *Darnios aplinkos vystymas*, 2019, Nr. 1(16), Klaipėda, p. 154–166. Prieiga internete: <http://ojs.kvk.lt/index.php/DAV/article/view/101/90>
12. Disponzio, Joseph (2014). Landscape architect/ure. a brief account of origins, *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, 34:3, 192-200, DOI: 10.1080/14601176.2014.893796. Prieiga internete: <https://doi.org/10.1080/14601176.2014.893796>
13. Girardin, René-Louis de (1777). *De la composition des paysages, ou Des moyens d'embellir la nature autour des habitations en joignant l'agréable à l'utile*. Genève-Paris : Chez P. M. Delaguet, 166 p. Source: gallica.bnf.fr – Bibliothèque nationale de France
14. Gzycki, Franciszek Ksawery (1827). *O przyozdobieniu siedlisk wiejskich. Uwagi ogulne nad przyozdobieniem siedliska wiejskiego*. T 1, 2. Warszawa, 1827, T 1, p. 40. T 2, p. 107.
15. Hetzschold, Herman (1855). *Malowniczy Ogrodnik, czyli nauka zakładania malowniczych ogrodów w nowym stylu i gustownego przyozdobiania ich kwiatami*. Wilno, nakładem autora, drukiem J. Zawadzkiego, 71 s. Prieiga internete: <https://polona.pl/item/malowniczy-ogrodnik-czyli-nauka-zakladania-malowniczych-ogrodow-w-nowym-stylu-i,MzI1ODMyOA/4/#index>
16. Jankowski, Edmund (1882). *Sad i ogród owocowy*. Wydanie drugie pomnożone. Warszawa
17. Jankowski, Edmund (1923). *Dzieje ogrodnictwa w Polsce*. Warszawa
18. Kačinskaitė, Indrė (2018). Romantinis parkas Lietuvos dvaro sodybos erdvėje. *Kultūros paminklai*, t. 22. Vilnius: Savastis, p. 100–116

19. Klajumienė, Dalia (2018). „Miesto sodo“ idėjos ir praktikos atgarsiai XIX a. Vilniaus interjeruose, in *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 88–89. Vilnius: VDA leidykla, p. 141–170.
20. Kavaliauskas, Paulius et al. (2005). *Lietuvos Respublikos kraštovaizdžio erdvinės struktūros įvairovės ir jos tipų identifikavimo studija*, 1 dalis. Vilnius: Aplinkos ministerija, VU Geografijos ir kraštotvarkos katedra.
21. Levandauskas, Vytautas (2000). Dvarų sodybos, in *Lietuvos architektūros istorija*, t. 3. Vilnius, 350 p.
22. Levandauskas, Vytautas (2018). Lietuvos parkų estetikos idėjos XIX a. pirmoje pusėje, in *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 88–89. Vilnius: VDA leidykla, p. 77–87.
23. Mangin, Arthur (1867). *Les jardins: histoire et description*. Tours : Mame et fils, 444 p. Prieiga internete : <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6493102r/f609.image>
24. Morel, Jean-Marie (1776). *Théorie des jardins*. Paris: Chez Pissot. Source: gallica.bnf.fr – Bibliothèque nationale de France
25. Petreikis, Tomas (2011). Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius – sodininkas. *Lietuvių katalikų mokslų akademijos metraštis*, t. 35. Vilnius, p. 29–58.
26. Péan, Armand (1886). *L'architecte paysagiste, théorie et pratique de la création et décorations des parcs et jardins. Cours d'aquarelle en quatre leçons. Notions usuelles de droit. Comptabilité des travaux*. Paris: Librairie centrale d'agriculture et de jardinage. Source: gallica.bnf.fr – Bibliothèque nationale de France
27. Pilkauskas, Regimantas (2004). Kraštovaizdžio architektūra Lietuvoje. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, t. 33. Vilnius: VDA leidykla, p. 7–49.
28. Piwkowski, W. (1998). *Arkadia Heleny Radziwiłłowej: Studium historyczne*. Warszawa.
29. Piwkowski, W. (2015). Aneks XIII, in *Nieborów i Arkadia, 70 lat Muzeum. Księga pamiątkowa*. Nieborów: Muzeum w Nieborowie i Arkadii, s. 376–387
30. Podczaszyński, Karol (1838). „Zastosowanie ogólnych zasad doskonałości w tworach przemysłu do obrazów i posągów, tudzież do urządzenia ogrodów rozkosznych, czyli ogrojców“, in: *Wizerunki i roztrząsania naukowe*, t. 22, ser. 2, Wilno
31. Podczaszyński, Karol (1856). *Początki architektury dla użytku młodzi akademickiej*, t. 3, Wilno.
32. Pudelska K., Rojek K., 2011, Kwiatowe elementy roślinne w XIX-wiecznych polskich ogrodach krajobrazowych w świetle literatury ogrodowej. *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. – OL PAN*, s. 71–80.
33. Polanowska, Jolanta (2013). Architekt Szymon Bogumił Zug – prace w Wilanowie i w Mokotowie Izabelli Lubomirskiej // *Pasaż Wiedzy Muzeum Palacu Króla Jana III w Wilanowie. Silva Rerum*. Prieiga internete : http://www.wilanow-palac.pl/architekt_szymon_bogumil_zug_prace_w_wilanowie_i_w_mokotowie_izabelli_lubomirskiej.html
34. [Strumiłło, Jozef] (1834). *Ogrody północne*, przez Jozefa Strumiłłę, t. 2. Wilno: Nakładem autora, 1834.
35. [Strumiłło, Jozef] (1820). *Ogrody północne [...] z figurami*, przez Jozefa Strumiłłę. Wilno: Nakładem i drukiem A. Marcinowskiego. Prieiga internete: <https://polona.pl/item/ogrody-polnocne-czyli-zbior-wiadomosci-oro-zmnozaniu-i-pielegnowaniu-drzew-owocowych-i,ODE4MTEzNjc/5/#info:metadata>
36. Thouin, Gabriel (1820). *Plans raisonnés de toutes les espèces de jardins*. Paris. Source: gallica.bnf.fr – Bibliothèque nationale de France
37. Zachariasz, Agata (2018). Beginnings of Landscape Architecture in Poland. *Landscape Architecture and Art: Scientific Journal of Latvia University of Life Sciences and Technologies*, vol. 13, no 13, p. 115–127
38. [Zigra, Johann Hermann] (1849). *PAMOKSLĄ APE SODNUS ARBA DAJGINUS WAJSINGŪ MEDIŪ | iszraszytą nu JOAN. HERM. ZIGRAS | ĮSZGOLDE ĮSZ TEUTONŪ KALBOS I ŽÁMAJTIŪ | Anton's Žejmys [Simonas Daukantas] | PETROPĪLIE*, 172 p. LNB Nacionalinis publikuotų dokumentų archyvinis fondas, LC 19306/1849.

Who Shaped the Aesthetics of Lithuanian Manor Parks – Review of Texts and the Insights

(Received in October, 2019; Accepted in November, 2019; Available Online from 11th of May, 2020)

Summary

In the Polish-Lithuanian Commonwealth lands, the garden art became more popular at a time when the new garden style – English gardens – was flourishing in Europe. The book of the Duchess Izabela Czartoryska (1805), published in the beginning of the 19th century, spread the word about the English garden (park) also in Lithuanian manors. I. Czartoryska's Pulavy and H. Radziwiłłowa's Arcadia parks were also established in the literature of European parks – these parks are regularly mentioned in both professional and artistic publications (Delille, 1801; 1834; 1844; Loudon, 1835; Mangin, 1867; André, 1879).

J. Strumiłło's *Ogrody północne* (Northern Gardens), written and first published in 1820, was theoretically insightful and practically generalized to the editions of Western European authors of that period and was so popular that it received 7 more editions (1823; 1834). 1844; 1850; 1862; 1880-1883; 1890). The content of the various editions of

Northern Gardens differs slightly in scope and detail. An English park section was added in the third, 1834's edition. These editions have influenced many creators of Lithuanian, Polish and Eastern European landscape parks. Strumiłło's ideas and insights were long living. These insights could (and should) be read now and remain relevant. Polish Universities libraries have access to digital books of *Northern Gardens*. Copies of these books available in Lithuanian libraries could be transferred to the digital space and offered to the academic community.

Other authors (Gizycki, 1827; Hetzschold, 1855; Podczaszynski, 1838, 1856; Zigra, 1849; Jankowski, 1882, 1923, etc.) have accumulated knowledge and experience in books that influenced the development of garden art and greenery traditions in Lithuania, Poland, and Belarus. We should also read these books – only to maintain the continuity of parks' art and culture. Old manor park restoration projects are a great incentive for both clients and designers to deepen their research, highlighting the most important and significant theoretical postulates and publications that may have been available to manor house park developers in the 19th c. of the greatest influence. Old aesthetic solutions, assortment of plants is an important part of old park renovation projects.

The research and publication of Prof. Agatha Zachariasz (2018) supplement our knowledge with the aspect of Polish tradition. The Polish tradition had to be known to the creators of Lithuanian manor parks. This tradition originated from European experience and theoretical insights. We have been discussing the new wave publications of the art of French parks. In the future this should be continued in a separate study, extending the analysis to the authors listed in Table 1 and their works (Morel, 1776; Thouin, 1820; André, 1879; Péan, 1886). Of particular importance is our unspecified contribution by René-Louis Girardin (1735–1808) to the theoretical and practical heritage of garden art and landscape architecture. His work (1777) *De la composition des paysages* was published several times, as well as in 1979 and 1992. (BNF information, 2019).

Our conclusions:

1. Continuing practical and academic activities of landscape architecture and developing relevant competencies of landscape architects in Lithuania, insufficient attention is paid to the theoretical heritage of this field. Without the study of the theoretical heritage, it is impossible to conceptually justify projects for the restoration, revitalization and recovery of historical parks.
2. Relevant profession insights, park aesthetics and utility paradigms in the old editions coincide essentially with the principles of sustainable landscape development. These insights can be successfully adapted and implemented in park restoration projects under modern conditions.
3. It is worth considering the anthology of the theoretical and practical insights of the old publications and to start preparing such an academic publication. Studies, researches and generalizations in this field would be useful in solving the problems of preservation and revitalization of old historical Lithuanian parks.